

EUSKARAREN OSASUNA ETA EUSKALKIAK

Baiona, 1999-II-26

*Koldo Zuazo,
euskaltzain urgazlea*

Hogeita hamar urte luze egin berri ditu euskara batuak, eta gogoeta bat plazaratzeko erabili nahiko nuke urtemuga hau.

Hasteko, esango dut, gauza bitan behinik behin, euskaldunik gehienok batera samar gatozela:

- a) Euskara batua ezinbesteko tresna dugula.
- b) Euskara batua erdialdeko euskalkian eraiki izana erabaki zuzena izan zela.

Ostera, euskara batu hori erabiltzeko moduek banatzen gaituzte euskaldunok sarri, eta horretan ere iritziak bateratzeko garaia badela iruditzen zait.

Esan dezadan aurrera baino lehen, 1960ko hamarkada hartan batez ere hutsene nagusi bi bete nahi izan zirela euskara batuaren bidez:

1. Leku urrunetako euskaldunek batak bestearekin euskaraz ulertu ahal izatea.
2. Gairik jasoenak ere euskaraz erabili ahal izatea.

Euskara batua bultzatzeko beste arrazoi batzuk ere baziren, jakina, baina hauek biok ziren zuzen-zuzenean hizkuntzari berari zegokionak.

Eta hogeita hamar urteko ibilbideak euskara batuak hutsune bi horiek egoki bete ditzakeela erakutsi du. Dagoeneko ez dugu zertan erdarara jo behar beste edozein euskaldunekin hitz egiteko, eta dagoeneko ez dugu zertan erdarara jo behar edozein gairen inguruan jarduteko. Eta baldin eta erdarara jotzen badugu, euskaldunarena da hobena eta ez euskararena.

Baina kontua da aipatutako baldintza nagusi bi horiek aldatzen direnean, ez dugula denok hain *ezinbestekotzat* jotzen euskara batua. Hau da: leku urrunetako hiztunak gabe, herri edo eskualde berekoak batzen garenean, eta oso gai jasoak gabe, eguneroko bizimodukoez dihardugunean, nahitaez erabili behar ote dugu, orduan ere, euskara batua? Ez ote zaizkie esparru horiek betiko

euskalkiei utzi behar? Sarri egiten dira galdera hauek, eta batzuek eta besteek emandako erantzun desberdinek piztu ohi dute eztabaida.

Gauzak bere leku egokian ipintzen hasteko, hiru hiztun multzo bereizi behar direlakoan nago:

a) Erdialdeko hiztunak, hau da, Gipuzkoako giputzak —Deba arrokoak ez besteak— eta Nafarroako mendebalekoak.

b) Euskaldun “berriak” ala ez, euskara batua besterik ez dakitenak.

c) Erdialdeko euskalkia ez den besteren bat hitz egiten dutenak.

Garbi dago arazoa oso desberdin ikusten dela multzo batekoa edo bestekoa izan. Erdialdeko eremukoendako euskara batua ez da, azken baten, maila ja-soagoko hizkera baino eta, beraz, ez du horretan ikusten oztopo larririk.

Euskara batua baino ez dakitenez, berriz, dakiten horrekin euren beharrian guztiak asetzera lor dezakete, eta multzo honetako zenbaitek ere ez du ikusten horrela jarraitzeko ezinik. Badira, dena dela, behin euskara batua ikasita gero, hango edo hemengo hizkera ere ikasi eta bertakotzen direnak.

Baina batez ere hirugarren multzokoak dira auzia oso bestela ikusten dutenak. Betidanik erabili ohi duten euskara nabarmen aldentzen da eredu estandarretik. Kontua ez da hitz bat edo beste ikasi behar dutela. Kontua ez da egitura hau edo hura bere hizkeratik batura aldatzen dela. Kontua da sistemaren zati haundi bat dela desberdina. Multzo honetakoena da, beraz, arazoa, eta batez ere eurok dira korapiloa askatzen ahalegindu beharko dutenak.

ARAZOAREN OINARRIAK

Euskalkien auzia aipatu ohi denean, Bizkaiko edo Zuberoako adibideetara jo izan da beti, baina ez dago zertan hain urrun joan. Hurbilagoko beste edozein lekutan, Baztanen, esate baterako, geldi gaitzke. Jo dezagun etxeoengandik *errain datzut* eta *gaki naiz* ikasi duen hiru urteko haurra eskolara joan, eta eskolatik etxerakoan *esango dizut* eta *noa* esanez itzuli dela. Hor hasi da arazoa.

Eta arazoa ez da soilik Baztanen beti esan ohi diren *errain datzut* eta *gaki naiz* belaunaldi bakar batek galtzea. Horrek ere eman beharko liguke zer pentsa, baina galtze horren ostean dagoena da benetako kezka. Euren seme-alabak etorkizunerako prestatze alde eskolara bidali dituzten gurasoak berehala ohartzen dira euren ez bezalako euskara irakasten dietela. Eta berehala ohartzen dira eskolan ez eze, gainerako esparru esanguratsuetan ere euren ez bezalako euskara erabiltzen dela: telebistan, irratian, egunkarian, herriko iragarkietan... Eta galdera hauxe egingo dio beraren buruari: zertako Baztango euskara? Baztan ibarreko muga estuetan erabiltzeko, bistan da. Baina ez edozein baztandarrekin ere, gero! Baztango hizkerak ez baitu, nonbait, eskolara doazen gaz-

teekin eta eskolan ibili diren helduekin erabiltzeko balio. Baserri giroko eta adin haundiko baztandarren artean erabiltzeko baizik ez baitu, nonbait, Baztango hizkerak balio.

Horrela edo horrelatsu ikusi ohi ditu gauzak Baztango gurasoak, eta gauzak horrela ikusteak beste ondorio batzuk ekarriko ditu.

1. Hizkuntza loturaren etena

Beraren euskarak gizarte hiritar eta modernorako ez duela balio uste duen gurasoak nekez erakutsi ohi die seme-alabei. Ahal duen neurrian, telebista ikusiaz, irratia entzunaz, seme-alaben jarduna adituaz... ikasi duen euskara berria erabiltzen saiatuko da bera ere. Garbi dago euskara berri hori menderatzen ez duenez, hanka sartze galantak egingo dituena. Garbi dago, era berean, euskara berri horretan ez duela lortuko bere betikoan izango zukeen jariora, grazia, zehaztasuna eta dotoretasuna.

Eta argi izan behar dugu gaurregun hitzetik hortzera aipatzen dugun euskararen osasun edo kalitate ezak gurasoen eta seme-alaben arteko hizkuntza lotura ezarekin ere baduela zerikusia. Ez diezaiogun, beti bezala, osasun txararren erru guztia erdaran murgilduta bizitzeari egotz. Horrek ere badu bere eragina, baina ez da inondik inora ere gure ezin guztien iturburua.

Era berean, ez dezagun sinistu haurrak eskolara bidaltzea eta ETBren aurrean jarrita ipintzea euskara ona ikasteko nahikoa denik. Eskola eta hedabideak lagungarri dira, ezbairik gabe, baina etxea eta lagunartea dira denetan oinarrikerik sendoenak. Eta osasun oneko euskara nahi badugu, belaunaldi batetik besterako hizkuntza lotura horri —*hizkuntzaren transmisioari*, zenbaitek esan ohi duenez— eutsi beharko diogu.

2. Hizkuntza okerrei ezikusi egitea

Gurasoak izan ohi dira seme-alaben lehen irakasle. Hainbat bider gertatu zaigu geuri ere *Josemariri ikusi deutset kalien* esan, eta gurasoen oharra entzun izana: *Zer ikusi deutsek, ba? Belarrixe, ala?* Baina gurasoak horrelako zuzenketa bat egin ahal izateko konfiantza osoa izan behar du beraren buruan. Eta nola izango du beraren buruan konfiantza, baldin eta seme-alabek ikasten duten euskara berarena bezalakoa ez bada? Nola izango du beraren buruan konfiantza, azken baten beraren euskararen lotsa baldin bada? Baldin eta beraren euskara txarra dela, kaxkarra dela, zaharkitua dela uste badu?

Bestalde, seme-alabek eskolan ikasten badute euskara, nor da gurasoa ezer zuzentzeko? Ez ote dira irakasleak horretarako? Eta zer, gainera, irakasleak irakatsitakoa bada haurrak dioena? Eta, azken baten, isil-isilik geldituko da gu-

rasoa... badaezpada ere! Eta hona hemen atzera berriro euskararen osasunaren auzia jokoan.

ARAZOAREN BESTE OSAGAI BATZUK

Hogeita hamar urteko ibilbidean mintzagai dugun auziarekin zerikusia duen beste akats batzuk ere sumatu dira euskara batua erabiltzeko orduan. Horietarik bi aipatuko ditut jarraian:

1. Urruneko intxaurren lilura

Urruneko gauzak, gauza exotikoak sarri sortu ohi dute lilura, eta hizkuntza kontuetan ere gertatzen da hori. Eta, jakina, zenbat eta norberaren hizkuntza-enganako lotsa eta konplexu haundiagoa izan, orduan eta haundiagoa izango da urrunekoenganako lilura. Hori dela-eta, esate baterako, mendebaleko hiztunengan, eta zer esanik ez idazleengan, oso nabarmena da mendebaleko hitzak eta egiturak bertan behera utzi eta inorenak erabiltzeko joera. Aldi eta alde orotako hitzak eta egiturak nahastuaz, euskara aberastu egiten dela uste du, gainera, zenbaitek; baina aberastu beharrean, hoztu eta arrotzu egiten du horrek.

Esango dit norbaitek aldi eta alde orotako osagaiak jakitea onuragarria eta noraezekoa dela, eta esango diot norbait horri zeharo bat natorrela berarekin. Baina gauza bat da jakitea eta, oso beste bat, inolako oreka eta zentzu gabe erabiltzea. Adibide baten bidez erakutsiko dut esan nahi dudana. Gaztelaniaren komunitatean, esate baterako, egokia eta onuragarria da *guagua* eta *frijoles* zer diren jakitea, baina desagoki eta zentzugabe irudituko litzaiguke Bilboko kaletan bilbotar biren solasean hitz horiek erabiltzea. Petralkeria eta sasiletraukeria hutsa iritziko genioke, ezbairik gabe, horrela mintzatzeari, *autobús* eta *alubias* direlako Bilboko jardunean ohikoak. Eta euskaraz dihardugula, ostera, zenbat petralkeria eta sasiletraukeria ez ote ditugu entzuten Bilboko eta beste hainbat lekutako bazterretan!

Bizkaitar baten euskara ez da hobe eta aberatsagoa *bainator*, *konpontzen ari naiz*, *zure zain nengoelarik*, *dela medio*, *politikari buruz*, *demagun*, *adibidez*, *bederen*, *noski*, *agian...* esateagatik. Izatekotan ere, pedanteagoa izango da. Zeren eta Bizkaiko jardunean *nator-eta*, *konpontzen nabil/dihardut*, *zure zain nengoela*, *dela eta*, *politikaren ganean*, *jo daigun* (= *dezagun*), *esate baterako*, *behintzat/behinik behin*, *jakina*, *beharbada/baliteke* dira ohikoak. Zer dela-eta, orduan, Bizkaian ohikoak diren, eta betidanik izan diren, horiek alde batera utzi eta inorenak erabili? *Bizkaikoak direlako*, hain zuzen. Eta gauza jakina da Bizkaiko euskara ez dela ona, ez dela dotorea.

Garbi dago inorena ere jakin egin beharko duguna, eta jakin ez eze, erabiltzeko gai ere izan egin beharko duguna; baina noiz den, non den eta norekin den erabiliko dugu. Eta noiz, non, norekin horiek zuzen bereizten dituenak daki ondo euskaraz; ez bateko eta besteko osagaiak noiznahi, nonahi eta nornahirekin nahas-mahasean darabiltzanak.

2. Eskolako euskararen lilura

Bada gurean bestetan ez den berezitasun bat. Edozein herritan hizkuntza eskolan ikasi duenak, behin maila jakin bat iritsi ondoren jatorrizko hitzunak hartu ohi ditu eredu eta irakasle. Eta hitzun horiek bere inguruan ez dituenen, dauden lekura joan ohi da bertan egonaldi bat egitera.

Kontua ez da eskolan hizkuntza txarra irakasten dela; kontua da eskoletan hizkuntzaren zati bat baino ez dela irakasten. Eta delako hizkuntza hori erabiltzen duten jatorrizko hitzuneekin hobetu ohi da fonetika eta prosodia, aberastu ohi da lexikoa eta, azken baten, ikasi ohi da hizkuntza bere osotasun eta zabaltasun guztian.

Euskal Herrian, ostera, munduko eskolarik hoberenak ditugu nonbait, zein behin eskolan agiri edo profil jakin bat lortuz gero, ez dago zer ikasi gehiago. Eskolako agiria duenak lasai asko egin dezake lan Iparraldean, Bizkaian zein Nafarroan. Irakaskuntzan dela, leihatila baten herritarrekin hartu-emanetan dela... edozertan jardun dezake eskolako agiria eskuratu duenak. Arrakasta osoa, benetan, gure eskoletakoa!

Baina gure egoera ez dela batere arrakastatsua ikusiko dugu kalera irten bezain laster. Zer zirrara eta zer tristura sortzen duen euskara bere osotasunean ezagutzen eta aintzakotzat hartzen ez duen kazetariak euskaldun peto-petoari zer edo zer galdetu eta honek bere euskara ez dela ona eta ez duela hitz egin nahi erantzuteak! Zer zirrara eta zer tristura sortzen duen euskaldun peto-petoea bulego batera joan eta bertako langile euskaldunarekin erdaraz jarduteak! Zer zirrara eta zer tristura sortzen duen guraso euskaldun peto-petoea seme-alaben irakasle euskaldunarengana joan eta bien arteko solasa erdaraz izateak!

Eta joan den urteetan zenbat bider ez ote ditugu horrelakoak entzun eta ikusi! Ezbairik gabe, meritu haundia dauka agiriak eta profilak lortzeak; baina askozaz ere meritu haundiagoa dauka hizkuntzaren bidezko komunikazioa lortzen eta inkomunikazioa saihesten egoki asmatzeak.

ETORKIZUNARI BEGIRA OHAR BATZUK

Gaurrengungo ikuspegitik begiratuta, harritzekoa ere bada euskalkien arteko aldeak hain handiak izan, eta euskara batua zabaltzeko inolako plangintzarik

tajutu ez izana. Horrek, jakina, badu bere arrazoia. Ez dugu ahaztu behar 1968an aurkeztu zela euskara batua, bete-betea Francoren diktadura garaian. Euskaltzaindia zen orduan euskara garatzeko eta bultzatzeko erakunde bakarra; bitartekoetan urri eta ahalmenetan mugatu zen Euskaltzaindia. Ahal bezala egin ziren gauzak orduan, eta ahal bezala egin dira gauzak gero. Baina, joanak joan, etorkizunari begira jarri behar dugu, eta nahiz eta berandu gabiltzan, oraindik ere ez dago dena galduta.

Helburua behinik behin argia da: euskararen osasuna hobetu behar da, eta horretarako hitzunik beraren euskaran konfiantza osoa izan behar du. Eta beraren euskara erdialdeko euskalkia ez bada, batuarekin batera eta batuaz gainera, beste horiek ere erabili egin beharko dira.

Euskalkiak erabiltzeko, berriz, lau arlo ikusten ditut:

- a) Aisialdia.
- b) Irakaskuntza.
- c) Herri hedabideak.
- d) Administrazioa, batez ere udal eta foru esparruetakoa.

Itango da arloz arlo gauzak hobeto zehazteko aukera, baina ohar orokor batzuk egingo ditut behinik behin.

1. Aisialdia

Alor honexeri deritzot euskalkiak lantzeko bitartekorik egokiena. Neska-mutilek eskolorduetatik kanpo egin ohi dituzten kirol saioak, ikastaroak (pintura, musika, argazkigintza, zeramika, bideogintza...), ibilaldiak, kanpaldiak... sartzen dira sail honetan. Ekintza hauetan guztiotan ahozko hizkuntza erabili ohi da gehienbat; nekez hizkuntza idatzia. Esparru hau zeharo eta erabat dagokio, nire ustez, euskalkiari.

2. Irakaskuntza

Irakaskuntzan badirudi mailaz mailakoa izan beharko lukeela euskalkitik baturako bidea. Esango nuke, Europako beste herrialde batzuetan bezala, lehen mailetako irakasleak haurren euskalki berekoak izan beharko luketela. Ez da nahikoa irakasleak euskaraz jakite hutsa; haurren euskalkia ere jakin egin behar du. Ondorengo mailetan, berriz, irakurmenaren eta idazmenaren bidez landu liteke euskara batua, eta mintzamina bertako euskalkian egin.

Irakaskuntzaren barruan leku esanguratsua dute euskaltegiek, eta arlo honetan ere gauzak zeharo beste era batera egin beharko liratekeela iruditzen zait.

Inguruko jardunean erabilienak diren hitzak eta egiturak irakatsi beharko litzazkioke lehenengo eta behin ikasleari. Horrela egitera, eskolan ikasitakoa berehala baliatu ahalko luke eskolatik kanpo ere. Baina, ostera, bertako hizkerarekin zerikusirik ez daukan bat irakasten bazaio, *Kutsidazu bidea*, *Ixabel* kontakizuneko protagonistari bezala, suahiliera begitanduko zaio autoktonoek darabiltena eta hauek, berriz, amaigabeko eztabaidetan galduko dira euskaltegiko ikaslearen euskalkia Bonaparteren mapan kokatu ezinda.

3. Herri hedabideak

Ez dago zalantzarik ETBko, Euskadi Irratiko, *Euskaldunon Egunkariko*, *Argia* aldizkariako hizkuntza euskara batua izan behar duela. Euskal Herri osoko hedabideak direnez, bidezkoa da Euskal Herri osoko hizkuntza erabiltzea. Baina bidezkoa da, era berean, esparru murriztagoko hedabideetan esparru horietako entzule, ikusle eta irakurleei gertuagokoa zaien hizkera erabiltzea. Horixe da, esate baterako, Bizkaia Irratiak, Eibarko Arrate Irratiak eta *Eta kitto!* aldizkariak egin duten aukera, eta aukera hori egin izatean dago, besteak beste, hedabideok lortu duten arrakasta.

Herri hazietan —aipatu berri den Eibar bera, esate baterako— bidezkoa da euskalkiarekin batera euskara batua ere erabiltzea, asko direlako halako herrietan euskara batua besterik ez dakitenak. Baina estandarra erabili arren, lexikoan eta syntaxian bertakoari eman beharko litzazioke erabateko nagusitasuna.

Hedabideen artean, gainera, ahoz eta idatziz dihardutenak bereizi behar dira. Batez ere ahozko hizkuntza lantzen duten herri irrati eta telebistetan erabili beharko litzateke euskalkia.

4. Administrazioa

Nahitaezkoa da herritarrekin hartu-emanetan jardun behar duenak herritarren hizkera jakitea. Hizkuntza nolakoa den, halakoa izango da herritarren eta Administrazioeko ordezkarien arteko hartu-emaña. Eta hurbileko hartu-emaña nahi bada, hurbilekoa izan beharko da hizkuntza.

Dena dela, administrazio mota asko dira, eta bakoitzean erabili beharreko hizkera motak ere desberdinak izango dira. EAE osokoa den *Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkarian* (alegia, boletin ofizialean), esate baterako, euskara batua erabiltzea da zentzuzkoa. Ostera, Nafarroako Malerreka eskualde euskaldunetan pediatria lanetan diharduenak bertako euskara erabiltzea litzateke zentzuzkoa. Orobat Bizkaiko Lea-Artibai eskualde euskaldunetan basozain lanetan diharduenak.

EUSKALTZAINDIAREN GIDARITZA

Baina ezin dugu itsu-itsuan euskalkien basoan barrena abiatu. Gidaritza on bat behar da, zeren, bestela, edozein zuhaitzek eragotz dezake basoa bere osotasunean ikustea. Eta horixe da, hain zuzen, euskalkien auzi honetan sarri askotan gertatzen dena. Hizkera baten ezaugarri peto-petotzat daukaguna atzo goizean sortutako berrikuntza izan daiteke eta, gainera, erdara bera ere izan daiteke ezaugarri horren jatorria.

Helburutzat euskararen osasuna sendotzea dugunez, oso kontuan izan beharko dugu zer bultzatzen eta zer babesten dugun. Euskalki edo hizkuntza eremu zabal baten antzinatik dagoena babestu beharko da. Inondik inora ere ez azken herriko, azken auzoko, azken baserriko ehun urteko emakume xaharrak erabiltzen duen hitza edo esapidea eta, zer esanik ez, hizkuntzaren tradizioan sustraituta ez dagoena.

Goian aipatu den Nor-Nork saileko adizkien ordez Nor-Nori-Nork sailekoak erabiltzea da esan nahi dudaren adibide bat. Nafarroa gehienez oso arrunta da joera hau, eta Bizkai-Gipuzkoetan ere geroz eta zabalduago dago, eta, hala ere, ez nuke esango horren alde egin beharko genukeenik. Bizkai gehienez, eta aspalditik gainera, ohikoak dira *ez dakit etorriko bada* tankerako esapideak, baina ez dut uste joera hau ere bultzatu eta babestu beharko genukeenik. Bizkaian barrena *atzo ikusi doten* tankerakoak ere entzungo ditugu, eta baita *erosi leikezu* tankerakoak ere, baina ez dut uste honelakoak ere bultzatu eta babestu beharko genituzkeenik.

Dena dela, honetan ere mailak eta mailak daude. Ez dute zertan berdinak izan lagunarteko eta irratiko hizkerak, esate baterako. Eta irratian bertan ere aldeak izan daitezke irratsaio batetik bestera. Gaia zein den, nori zuzentzen zaion... hainbat gauzak izango dute zerikusia.

Garbi dago asko eta askotarikoak izango direla bidean barrena sortuko diren korapiloak. Korapilo horiek askatzeko beti izango da lagungarri euskararen historian eta dialektologian adituak direnen argia, eta horrexegatik iruditzen zait euskalkiak bultzatzeko egitasmo hau Euskaltzaindiaren barruan garatu beharko litzatekeela. Baina, jakina, Euskaltzaindiaren baitan sortutako batzorde berezi horren ardatz eta zutabe nagusi gorago aipatu diren lau arloetako ordezkariak eta soziolinguistika gaietan adituak —edo, behinik behin, arituak— izan beharko lukete.